

**From Lamentation to the Theatre of the Absurd.
Intertextuality (Hybridity) of Literary Genres
in Mykola Kulish's Play «Narodny Malakhii»**

The article discusses the issue of genre in modernistic drama on the example of play «Narodny Malakhii» written by Ukrainian playwright Mykola Kulish. Category of intertextuality turns out a very helpful. Individual components: lament, bourgeois and symbolic drama, theater of the absurd drama, which create a hybrid-genre text, are unearthed. The most important in the drama of the absurd is the hero who tries to make the absurd order and profess unrealistic idea, but not so much important is the relationship of the protagonist with society or politics, as important is a hero and the surrounding reality. Often turns out that it's not the hero is crazy but the whole world, living outside the norms of common sense and higher values. Kulish's drama, full of grotesque, playing with conventions and forms is deeply immersed in the existential reflection.

Key words: modern drama, theatre of the absurd, intertextuality.

УДК 821.161.2:82-312.8"1910–1920"Поліщук Клим

Борис Костиця (Київ)

ЕМОЦІЙНА СФЕРА У СИМОЛІСТСЬКІЙ ПРОЗІ КЛИМА ПОЛІЩУКА

Образ коханої для героя К. Поліщука зливається з образом природи. У коханні герої К. Поліщука часом доходять до екзальтації, стають схильними до ірраціональних дій, невинуватих жертв. Почуття кохання здатне вивести героя оповідання зі стану туги, дає можливість на певний час позбутися відчуття абсурдності буття. Любов виводить людину у творчості митця з профанного світу в духовний вимір. Для цих творів характерна посилена ліричність, психологізм, сміливе звернення до раніше табуованих сфер в українській літературі, тяжіння до малих прозових жанрів.

Ключові слова: емоційний ефект, контраст, тілесність, ліричність, психологізм.

Клим Поліщук створив оповідання, у яких показав глибину та ірраціональну природу людських почуттів. З-поміж таких творів варто виокремити «У мріях весняної ночі» (1913), «Далекі зорі» (1913), «Ганебна справа» (1918), «Білі конвалії» (1918), «Розп'ята душа» (1919), «Вишнівка» (1927), «Горобине болото» (1929). Клим Поліщук не тільки звертався до глибини та неоднозначності людських почуттів, але й пов'язував ці твори з філософською проблематикою.

У нарисі «У мріях весняної ночі» (1913) простежуються ідеї про швидкоплинність людського віку та прямування людини до небуття, для твору характерна песимістична тональність: «У темно-синьому небі іскрами палали зорі, і вмить покотивсь червоний метеор, розсипаючи блиски огненні. Якийсь час біліла за ним смуга світла, а далі й та згасла...

“Так і життя наше зникає...” — сказала вона.

“Як-то так зникає?” — спитався я.

“Так, як зникає метеор, так гасне краса, минають літа, а там віє холодом чорна могила, і сира земля пошле нерозбудливий сон” — сказала вона, нервово обриваючи пелюстки своєї червоної троянди...» (нарис «В мріях весняної ночі», 1913) [5, с. 18–19].

Клим Поліщук зображує почуття кохання в усій його складності, неоднозначності, багатоманітності. Почуття кохання зазнає переходів від радості до мук горя. Письменник показує, як замість очікуваної гармонії у стосунках чоловіка та жінки з незрозумілих причин виникає дисонанс, люди не можуть порозумітися один з одним і страждають у своїй

відокремленості. Це можна побачити на прикладі оповідання «Він кохав сонце» (1917). Від усвідомлення короткочасності свого перебування на землі закохані пірнають у вир пристрастей життя, щоб забути про його гнітючі «прокляті питання»: «А ми рука об руку йшли туди, з чарівного закутку, де стогнало каміння, де чуються сльози печалі, крик розпачу і сміх безумний, страшний... Так, ми пішли!» [5, с. 19]. Часто образ коханої для героя К. Поліщука зливається з образом природи: «Кущі акації, море квіток і зелені хвилі трави... пишній дубовий гай... Ароматичний дух весни п'янить голову... Я йду серед квіток, і мені так легко на душі, бо біля мене йде вона. Пишна, чепурна, як ота тополя, що на краю гаю, коси її, як сонячні волоконця яснопроменисті, дрижать проти вітру...» (оповідання «Паралелі», 1913) [5, с. 11].

Типологічно близькими до творчості Кліма Поліщука є твори Гната Михайличенка, який у циклі віршів у прозі «Кольорові аркушики» яскраво змалював людські почуття. В одному з творів циклу «Сніг» природні явища символізують змінність душевного стану. Високі почуття героїв сховані під снігом життєвих злигоднів:

«— Золоті віти у бавовні снігу. Мій улюблений гай на холоді заснув, завмер.

— Про що він снить? Чи згадує про мене?

— Сніг застиг в моїх очах. Мій погляд білий-білий і безгрішний. Моя душа, мов димове небо чисте — прозора і неземна. Повна спокоєм.

— Мої захоплення тобою і згага ласк — вкриті снігом.

— Сніг, сніг...

— Я похожий на чаруючий зимовий ясеня у бавовні снігу. На любимий гай під снігом» [2, с. 170].

Надмірний вияв почуття в іншому творі цього жанру «Острах» здатний загасити кохання, спонтанність вираження почуття підтверджує його справжність:

«— Не треба більше ласк.

— Геть зусилля відновити радість літа! Сурогати псують уяву справжніх.

— Я боюся, що під снігом лише болуче запалає згага щастя. Як далеко не похоче не минуле!

— І пошана до прекрасного тебе зупинить по дорозі до злочинства. Острах мій за втіху спогадом.

— Я боюся вбити снігом.

— Більше не треба ласк» [2, с. 171].

Гнат Михайличенко нагнітає однорідні словесні конструкції з метою посилення емоційного ефекту. Письменник з характерною для символістів завуальованістю образів вкладає широкую гаму почуттів і думок у невеликий літературний твір. Митець використовує імпресіоністичну техніку фіксації миттєвих вражень та фрагментарності. Порівняно з Климом Поліщуком для Гната Михайличенка характерна більша затемненість образності.

Персонажі К. Поліщука під впливом сильних почуттів часом доходять до екзальтації, стають схильними до ірраціональних дій, невиправданих жертв. Олесья з оповідання «Цілком випадково» (1918) віддається комісарові для того, щоб він дозволив ув'язненому коханому хлопцеві побути з нею годину. Їхньому щастю не вдалося здійснитися. Згодом Павло дізнається, що Олесю розстріляли після довгих знущань. Такі трагедії, непоодинокі під час громадянської війни, показують знецінення людського життя та гуманістичних цінностей.

Почуття кохання здатне на деякий час вивести героя оповідання зі стану туги, дає змогу на певний час позбутися відчуття абсурдності буття. У такі хвилини світ стає сповненим яскравих барв та гармонії. Любов виводить людину з профанного світу в духовний вимір: «У сьайві він угледів якісь пишні палаци, наче з золота, і тисячі дерев з срібними листами, навколо яких снувалося золоте павутиння. Вона промовляє: “Там казка, там же тебе щастя, про яке ми з тобою разом колись мріяли... Я знаю туди дорогу, ходімо разом зі мною”. У той час попливли чаруючі звуки незнаной музики» (оповідання «Далекі зорі», 1913) [5, с. 8–9].

Таку ж дисгармонію буття, домінування екзистенціалів страху у внутрішньому світі людини бачимо в новелі «Маленька Докійка» Гната Михайличенка. Герой твору зустрічається зі своєю знайомою за деякий час і бачить, що вона помітно змінилася, ніби це вже інша людина. Образ знайомої у попередньому вигляді переслідує персонажа. Письменник порушує реальні життєві співвідношення, використовує прийом очуднення світу: «Я був у лісі з

Докійкою, яка злилася для мене з Докією Олексіївною в прекрасний близький образ. Було сказано дуже багато, було сказано все. Я почував себе щасливий, як раптом з'явилася маленька-маленька Докійка і стала між нами. Відкіля б я не зайшов — скрізь бачив маленьку дрібненьку дівчину. Їх з'являлося чимдалі все більше і більше, маленькі фігурки заповнили всі простори круг мене, і в цьому натовпі почала тонути Докія Олексіївна, благаючи рятунок...» [2, с. 241].

У деяких епізодах Г. Михайличенко створює такі фантастичні картини: «Я не помітив, як вкралася в церкву маленька Докійка, одіпхнула молоду з її місця і сама стала поруч зі мною, натягнувши собі аж на уші вінець. Несподівано я відчув, що Докія молода десь зникла.

Глянувши навколо себе, побачив сердиті гострі очиці з-під лоба і якусь маленьку фігурку.

— Розвінчайте нас назад, це не та, — з жахом гукнув до попа, але побачив, що попа немає, а замість нього яєсь мале хлоп'я-безштанько розмахує кадилом і весело виспівує вуличної пісні.

Вже пізно, раптом над самим вухом заревло моторошним басом це хлоп'я-піп і...» [2, с. 242].

Гнат Михайличенко за допомогою контрасту, різких поворотів сюжету досягає потужного емоційного ефекту, актуалізує почуття страху та розгубленості. У творі помітні вияви абсурдизму.

Клим Поліщук створює образи демонічної жінки, яка уособлює зло та диявольське начало. В оповіданні «В сутінку печер святих» цей образ розкривається так: «Одного разу йому приснилася одна бувша партійна товаришка, яку безнадійно колись кохав. Була спокуслива, як змії, а солодка, як липовий мед. Обіймала, цілувала й кликала вернутися до бурхливого життя...

— Там навіть найбільший злочин можна виправдати потребою ідеї... — говорила йому на вухо.

— Облиш мене, сатано! — крикнув він, прокидаючись. Потім лежав на своєму вузенькому ліжку і довго-довго прислухався до тієї солодкої знемоги, що почувалася в тілі й ослаблювала думки про вічне» [3, с. 473].

У цьому епізоді містичне світовідчуття поєднується з жорстокими реаліями революційної доби, характерними для неї моральної деградації. Письменник наголошує, що в такому загостренню антигуманних почуттів та інтенцій людина забуває про ідеали істини, добра і краси. У художньому світі митця врода жінки часом поєднується з демонізмом, фатальністю, загрозою для чоловіка. Така жінка здатна відвести вбік від накресленої високої мети плотськими спокусами.

Проблему шлюбу без кохання Клим Поліщук порушив в оповіданні «Розп'ята душа» (1919). Художник звертає увагу на нещасність людини у шлюбі за розрахунком, що може проілюструвати такий епізод: «Ще з першого дня свого замужнього життя вона відчула, що зробила фатально-страшну помилку, яку ніколи і нічим вона вже не поправить. Вона сиділа пригнічена і з біллю в серці відчувала, як страшно чогось палає її лице. З невимовним жалем дивилася на своє зневажене тіло, і їй хотілося піти кудись, щоб навіть сховатися від себе. Вона чесна жінка кривоногого Бруно, але так тяжко ранить її душу якась чорна пляма на білім простирадлі!..» [7, с. 29–30]. Героїня твору Ірма відчуває духовну порожнечу від свого аморального вчинку і розуміє безмежність трагізму свого життя: «Коли застібала блузку, то побачила на своїх грудях якусь темно-синю пляму. Пригадала, як божевільно схопив її зубами чоловік, коли вона мала стати його жінкою... Щось обірвалося в її душі, і вона відчула, що навколо неї пустеля німа, де згинуть марно всі її скарги молодості» [7, с. 30]. Так митець стверджує, що світ матеріальних благ не здатний принести людині щастя без духовного наповнення її життя. Письменник підносить силу індивідуальної волі, утверджує поривання до справжнього кохання, необхідність дослухатися до власного серця. У людини є свобода вибору, але її реалізація може призвести до посилення відчуття абсурдності життя або наблизити її до справжніх духовних цінностей.

У творчій палітрі митця спостерігаються елементи еротизму. Про своєрідність вияву еротизму в творчості російських символістів А. Ганзен-Льове висловив думку, яка є слушною і щодо символізму в українській літературі: «У дияволічній еротиці, яка, до речі, вперше в російській літературі розробляла сферу сексуальності — аж до порнографічно-непристойних форм — любов як фізичне з'єднання з погляду звичайної моралі “грішна”, брудна, пригноблена — і водночас вона ж становить... більш високу форму еротико-містичного злиття, у якому безпосередньо сполучаються естетичне і релігійне» [9, с. 327]. Клим Поліщук виявляє

модерністську майстерність в описі любовних сцен, недостатньо розвинуту в тогочасній українській літературі. Новаторство в змалюванні інтимних сцен полягає в незвичній для тогочасної літератури розкутості: «Він, не перестаючи стежити за її рухами, раптом підійшов ближче, обняв її обома руками й прилип устами до її оксамитової шиї. Це була мить, але така мить, що він хотів зараз же тікати геть від неї, боячись стрінутися з її очима. Сталося ж інакше. Не встиг він ще відірватися від неї, як вона обернулася, щось таке скрикнула й міцно обняла його. Від такої несподіванки він захитався й разом з нею впав на сухе листя. Падаючи, тяглись одне до одного устами...» (оповідання «Горобине болото», 1929) [4, с. 135]. Кохання до незвичайної дівчини сприяє духовному пробудженню та відродженню Андрія Сніжка. Високе почуття спонукає по-новому подивитися на природу: «Від темної стіни дерев, що по тім боці болота, вогнистими струмками виривалися сонячні промені й закривали сонну просторинь. І справді, вони були як зачаровані, оглядаючи цю пишноту поліського закутку, що її навіть не кожен поліщук міг бачити» [4, с. 137].

В еротичі персонажеві митця відкривається новий вимір буття, що поєднано з характерною для символізму нечіткістю образності. В оповіданні «Примара весняної ночі» (1924) зображення еротичних сцен набуває пластичності й оригінальної асоціативності: «Пригортаючи до себе її гаряче, струнке, як газель, і гнучке, як гадина, тіло, я чув, як у мою голову вдирався солодко-п'яний морок, а перед очима розгортався ще незнаний мені світ, оглядання якого здавалося найбільшим щастям» [3, с. 2]. Герой цього твору не може об'єктивно оцінювати реальність. Він провів ніч з дівчиною, якій виклав найсвітліші душевні поривання, а зранку вона виявилася повією. Після такої ситуації персонаж впадає в безумний стан, у якому відкривається безодня трагічної сутності світу.

Еротизм у творчості Кліма Поліщука можна порівняти з тілесністю у творчості Михайла Яцкова, про яку Оксана Мельник пише: «Поняття тіла в письменника часто постає на межі реальності. Звідси — мотив нереального тіла, тіла-оболонки та споріднений з ним мотив тіла як витвору мистецтва. Образи жіночої тілесності, порівняно з тілесністю чоловічою, виписаніші, експресивніші, що зумовлено і позицією автора-чоловіка, й модерністськими уявленнями. Непоодинокі випадки фетишизації, демонізації та міфологізації жіночих постатей. Загальний концепт тіла оприявнюється в Яцкова насамперед через партоніми очей, плечей, вуст, грудей, рук. Помітний вплив на нього мало малярство прерафаелітів, особливо це стосується до зображення очей та елементів ідеального типу жіночої вроди на зламі XIX–XX ст. Думки чоловічих персонажів у дискурсі дослідження жіночої тілесності типологічно подібні до філософських поглядів А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, О. Вайнінгера» [1, с. 277].

У повісті «Світ червоний» (1922) письменник розкриває інтимні почуття Лісчука. Символістське світовідчуття виявляється в тому, що головний герой бачить таємниче внутрішнє світло в душі Зосі, яке нестримною силою вабило та спопеляло його. Кохання персонажів поєднується із еротизмом. Клим Новаторство Кліма Поліщука виявляється у зображенні еротичної сфери, яка була недостатньо розроблена в українській літературі того періоду. Звернімо увагу на такий фрагмент: «Коли він взяв її за руку, то вона затремтіла всім своїм молодим тілом і, як п'яна, подалась до нього... Чув, як коло грудей часто билось її серце, бачив при світлі ляпки тремтючі перси і жадібними устами шукав її уст, і впивався до солодкої знемоги, коли мозок робився зайвим і ні одна думка не турбувала того дивного чуття, що називається “жадобою щастя”» [8, с. 38]. У цьому епізоді стихійна сила еротичних почуттів захоплює все психічне буття людини, стає домінантою емоційного світу, у чому виявляється така риса творів К. Поліщука про кохання, як гедонізм світовідчуття.

Згодом Лісчук ще сильніше відчує кохання до революціонерки Марійки. Символістів завжди приваблювали незвичайні особистості, зокрема люди з містичними рисами зовнішності та внутрішнього світу. Такою змальовує Клим Поліщук Марійку, про яку головний герой подумав: «Такі смагляві сильні лиця і такі огненні чорні очі мають тільки врубелівські демони з казки, з уяви...» [8, с. 69]. Дівчина вабила Омелька не тільки привабливою зовнішністю, а, як підкреслює автор, насамперед внутрішньою силою.

У творах про кохання Клим Поліщук нерідко звертається до незвичайної, духовно обдарованої особистості, якого не розуміє прагматичний соціум. Він володіє багатою фантазією, тонко і багатобарвно відчуває світ, глибоко відчуває природу і нерідко є творчою людиною.

Для цих творів характерна посилена ліричність, психологізм, сміливе звернення до раніше табуйованих сфер в українській літературі, тяжіння до малих прозових жанрів.

Список використаної літератури:

1. Мельник О. О. Модерністський феномен Михайла Яцкова: канон та інтерпретація / Оксана Мельник. — К.: Наукова думка, 2011. — 295 с.
2. Михайличенко Г. Художні твори / Впоряд. З поясненнями та біографічним нарисом В. Гадзінський / за заг. ред. та з передм. А. Приходька. — О.: Держ. Вид-во України, 1929. — 296 с.
3. Поліщук К. Вибрані твори / упоряд. В. Шевчук; передм. С. Яковенка / Клим Поліщук. — К.: Смолоскип, 2008. — 704 с.
4. Поліщук К. Горобине болото / Клим Поліщук // Літературний ярмарок. — 1929. — Кн. 5. — С. 127–152.
5. Поліщук К. Далекі зорі: Нариси й оповідання. Книжка перша / Клим Поліщук. — Житомир: Стерні, 1914. — 39 с.
6. Поліщук К. Примара весняної ночі / Клим Поліщук // Наш світ. — 1924. — № 5. — С. 2–3.
7. Поліщук К. Роспята Душа: Оповідання з латиського життя / Клим Поліщук. — Львів–Київ: Русалка, 1921. — 36 с.
8. Поліщук К. Світ червоний: Повесть / Клим Поліщук. — Львів–Київ: Чорномор, 1923. — 87 с.
9. Ханзен-Лёве А. Русский символизм. Система поэтических мотивов. Ранний символизм; [пер. с нем. С. Бромерло, А. Ц. Масевича и А. Е. Барзаха] / Аге Ханзен-Лёве. — СПб.: «Академический проект», 1999. — 512 с.

The Emotional Sphere in Klym Polishchuk's Symbolist Prose

For the character of K. Polishchuk's writings the image of the beloved is fused with the image of nature. K. Polishchuk's enamored heroes sometimes reach exaltation, and are prone to irrational acts and unnecessary sacrifices. The feeling of love is able to relieve the character of the story from grief and make him shake off the feeling of the absurdity of life. In the works of the writer love brings people from the profane world into the spiritual dimension. These works are characterized by enhanced lyricism, psychologism, innovative approach to the previously tabooed realms in the Ukrainian literature and inclination to small prose genres.

Key words: emotional effect, contrast, physicality, lyricism, psychologism.